

TURISMUL ÎNTUNECAT ÎN STATELE AFLATE ÎN CONFLICT: STUDIUL ASUPRA POTENȚIALULUI UCRAINEI

Dark tourism in conflict-affected states: Study on the potential of Ukraine

Sandu Maria-Alexandra
sandu4alexandra19@stud.ase.ro

Coordonatorul lucrării
Lect. univ. dr. Mionel Viorel

Rezumat: Această lucrare tratează conceptul de turism de război, o subformă a turismului întunecat, și are ca obiectiv principal analizarea într-un stadiu incipient al potențialului turismului întunecat în Ucraina, în contextul actual al războiului. Debutează cu analiza literaturii de specialitate unde sunt evidențiate mai multe exemple de țări aflate într-un conflict militar activ, respectiv încheiat, în care călătoresc turiști curioși. Ulterior am efectuat un studiu de caz pentru țara aleasă, în cadrul căruia au fost prelucrate cele mai relevante surse disponibile online. Rezultatele au arătat că deși turismul în statele aflate în război nu este recomandat din cauza riscurilor prezente inclusiv în zonele recucerite, există o serie de turiști care îndrăznesc să călătorească în acest moment în regiunile relativ sigure, dar potențial primejdioase, pentru a explora urmele războiului, considerând-o a fi o oportunitate unică.

Cuvinte cheie: turism întunecat; turism de război; Ucraina

Abstract: This paper discusses the concept of war tourism, a subform of dark tourism. The main objective is to perform an early-stage analysis on the potential of dark tourism in Ukraine, in the context of the ongoing war. It begins with the analysis of the specialised literature, where several examples of countries with active or ended military conflicts in which curious tourists travel are highlighted. Subsequently, a case study of the chosen country was conducted, in which the most relevant online sources were used. Despite the results showing that traveling to reclaimed zones in states with an active military conflict is not recommended because of the risks, there is still a number of tourists for which traveling to potentially dangerous regions in order to explore the marks of the war is considered an unique opportunity.

Keywords: dark tourism; war tourism; Ukraine

Clasificare JEL: L83

Clasificare REL: 14F

1. Introducere

Turismul este o industrie extraordinar de dependentă de mediul în care funcționează. O condiție esențială de supraviețuire a acestuia, dar nu neapărat de dezvoltare, o reprezintă starea de pace. Evenimente precum războaiele, protestele politice și atacurile teroriste vor ține mereu turiștii la distanță, aceștia conștientizând că în astfel de circumstanțe vacanțele nu s-ar putea desfășura în limitele normalului, fiindu-le amenințată siguranța. Deși turismul întunecat se manifestă în condiții obișnuite, ca orice altă formă de turism, există cazuri excepționale în care cei curajoși fructifică aceste ocazii pentru a vedea îndeaproape partea întunecată a societății umane (Seaton, 1999). Cu toate că și turismul de război, o subformă a sa, este practicat preponderent după o perioadă de la finalizarea conflictelor militare (Piekarz, 2007), cei pasionați vor să ajungă în momentele pe care le consideră a fi cele mai interesante, chiar și cu riscul de a fi vătămați (Mahrouse, 2016).

Scopul acestei lucrări este de a cerceta potențialul prezent și viitor al turismului întunecat în Ucraina aflată în conflict armat activ cu agresoarea Rusia. Pentru aceasta, în prima parte a fost consultată literatura de specialitate a turismului întunecat, făcând o trecere treptată către turismul de război. Am urmărit definirea conceptelor, prezentarea caracteristicilor specifice, cât și evidențierea celor mai relevante exemple din trecut. În cea de-a doua parte sunt prezentate metodologia cercetării și rezultatele acesteia, care tratează situația turismului de război în Ucraina. Astfel, am ales să relatez contextul războiului ruso-ucrainean și în baza lui să cercetez modul în care funcționează afacerile din turism în momentul de față. Mai departe, am oferit exemple de călătorii inițiate după începerea războiului demonstrând că existența turismului de război în oferta turistică a Ucrainei denotă potențialul acestuia pentru vizitatorii curioși. De asemenea, am examinat și potențialul turismului întunecat în scenariul post-conflict. Concluziile acestei cercetări lămuresc aspectele menționate pe parcursul lucrării și evidențiază rezultatele.

2. Recenzia literaturii de specialitate

Turismul întunecat, cunoscut și sub numele de thanatourism, înglobează toate activitățile turistice ce au în vedere obiective mai mult sau mai puțin macabre, dar care sunt legate în mod direct sau indirect de moarte, acte de violență și dezastru (Foley & Lennon, 1996). Sunt vizate parcurile tematice și spectacolele înfricoșătoare, expozițiile și muzeele care prezintă evenimente tragice, închisorile, locurile de odihnă veșnică, zonele de conflict armat și spații ale genocidului (Stone, 2006). În esență, turismul întunecat este o formă de turism de nișă, și mai specific, turism de interes special, adresându-se de regulă unei anumite tipologii de turiști, destul de restrânse, care sunt în căutarea unor experiențe atipice (Robinson & Novelli, 2005). Cu toate acestea, este practicat deseori și neintenționat, ca parte a unui tur ghidat ce curpinde și astfel de atracții locale.

Deși este un fenomen recent studiat, fiind pentru prima dată identificat în 1993 de către Rojek cu numele de „Black Spot Tourism” și definit în 1996 de către Foley și Lennon, acesta a fost practicat încă din Antichitate, pe vremea când romanii erau dispuși să călătorească distanțe însemnate doar pentru a privi spectacolul oferit de luptele pe viață și pe moarte ale gladiatorilor din Colosseum. Ulterior s-a remarcat în repetate rânduri de-a lungul istoriei, această formă de turism fiind deseori organizată, de pildă prin crearea unor trasee marcate pentru pelerini cu scopul de a le indica drumul către mormintele sfinte, prin amenajarea unor tribune și invitarea publicului larg la execuțiile publice, un astfel de caz fiind tribuna Tyburn din Londra (Stone, 2006), cât și prin introducerea în circuitul *Marelui Tur* a unor destinații marcate de catastrofe, precum orașul roman Pompei, ruinat de erupția vulcanului Vezuviu (Usborne, 2019). Totuși, au fost surprinse și manifestări spontane, precum vizitele efectuate din curiozitate la Morga din

Paris, la Catacombe și la Cimitirul Père Lachaise (Klein, 2017). În mare parte, apariția și menținerea în timp a interesului pentru practicarea turismului întunecat se explică prin existența unor motive care au rămas valabile de-a lungul secolelor: (1) curiozitatea pentru moarte și straniu, (2) comemorarea sfinților, artiștilor, eroilor naționali și a victimelor, (3) plăcerea de a simți frică (Ashworth & Hartmann, 2005) și (4) dorința pentru completarea educației și cunoașterii (Light, 2017).

Turismul întunecat este apreciat de o parte a societății drept o temă controversată din punct de vedere etic deoarece moartea, dezastrele și atrocitățile sunt considerate subiecte foarte sensibile, iar comodificarea lor poate fi problematică din anumite puncte de vedere. Cu toate acestea, reușește să captiveze deopotrivă publicul larg, jurnaliștii și oamenii de știință, având în vedere faptul că frecvența interogărilor pe motoarele de căutare în legătură cu acest subiect este în continuă creștere (Light, 2017) și totodată devine o temă fascinantă pentru documentare și publicații, o dovadă în acest sens fiind „Dark Tourist”, lansat în anul 2018 pe Netflix, platformă de streaming video. De recunoscut, însă, este faptul că această popularitate este antrenată într-o foarte mare măsură de Mass-Media, care prezintă constant tragedii, conflicte și dezastre astfel încât să stârnească interesul audienței, în acest fel promovând în mod indirect astfel de destinații întunecate, care în mod normal nu ar putea fi suficient de atractive pentru a atrage turiștii (Seaton, 1996).

Având în minte cele descrise anterior, turismul întunecat este doar un termen umbrelă, fiind un concept deosebit de vast (Light, 2017). Diverși autori identifică și promovează tot mai multe subforme, ce se specializează pe una dintre numeroasele sale tematici. Cele mai cunoscute sunt turismul fricii (Bristow & Newman, 2005), turismul atomic (Tuffnel, 2012), turismul dezastrului (Robbie, 2008), turismul închisorii (Strange & Kempa, 2003), turismul genocidului (Beech, 2009) și turismul de război (Kamin, 2014), relevant pentru acest studiu.

În ceea ce privește *turismul de război*, numit și turism militar, Baldwin și Sharpley (2009) sugerează că este unul dintre cele mai des practicate subforme de turism întunecat, iar Smith (1998) constată că atracțiile turistice legate de război formează cea mai bogată categorie de atracții din lume. Acesta a fost remarcat încă din secolul al XIX-lea, pe vremea Războaielor Napoleoniene, Războiului Civil American și Războiului Crimeii (De Abreu, 2023). O definiție a turismului de război, care surprinde cum se desfășoară în cele mai multe cazuri, a fost dată de Piekarz (2007). Astfel, acesta presupune vizitarea unor obiective create de către sau în urma unui conflict militar, după trecerea unei perioade de timp de la concluzionarea confruntărilor, în așa manieră încât pericolul să nu mai reprezinte o piedică, iar zona și locuitorii săi să revină, atât cât este posibil, la o stare de normalitate. Vizează teritoriile afectate, unde se regăsesc câmpurile de luptă, construcțiile bombardate, gropile comune, cimiterile militare ale eroilor, mausoleele și alte monumente comemorative ale victimelor.

Totuși, limitarea manifestării acestui fenomen doar la perioadele de pace nu reflectă realitatea. Conform Seaton (1999), care a analizat cu atenție celebra destinație de război Waterloo din Belgia, unde a avut loc ultima bătălie a lui Napoleon în anul 1815, au existat mereu turiști, de obicei nobili, care au privit de la distanță luptele, dar și turiști care au sosit la scurt timp după finalizarea acestora. Spre exemplu, imediat după finalizarea Primului Război Mondial, un număr impresionant de persoane au început să frecventeze ruinele, cu scopul de a-și satisface curiozitățile morbide. Mai mult decât atât, această tendință a oamenilor a fost identificată și de către marii tour-operatori, precum celebrul Thomas Cook, apărând de-a lungul timpului mai multe produse turistice dedicate destinațiilor de război. De aceea, au fost organizate atât călătoriile către zone sigure, dar și către unele aflate încă în asediu, precum câmpurile de luptă ale celui de-Al Doilea Război al Burilor din Africa de Sud (Lloyd, 1998).

Pe parcursul celor Două Războaie Mondiale, anumite afaceri din acest sector au funcționat chiar în interiorul statelor beligerante, în zone mai sigure, apărând dovezi că activitatea lor nu a fost sistată în totalitate. Mai mult decât atât, aceștia aveau și planuri de viitor pentru perioada

postbelică (Jacquot, 2021). Astăzi există state care și-au adaptat sectoarele economice, inclusiv sectorul turismului, astfel încât să devină mai rezistente în cazul escaladării ostilităților, precum este Israelul, care este dominat de un conflict militar permanent cu poporul palestinian, și care cu toate acestea, reușește să atragă un număr impresionant de turiști anual, interesați atât de turismul militar, cât și de multe alte forme de turism (Fastovets, 2022). Alte exemple de activități turistice care încă sunt menținute în țări aflate într-un conflict în desfășurare sunt Congo și Rwanda, oferite de agenția de turism Wild Frontiers (Butcher, 2022).

Fenomenul practicării *turismului în teatrele de operațiune* sau în *zone din imediata apropiere a frontului* a fost tratat într-o mult mai mică măsură în literatura de specialitate. Totuși, cu ocazia războaielor recente, se constată un număr tot mai vizibil de oameni care călătoresc voluntar în spații ale conflictelor geopolitice, în ciuda faptului că locuitorii acestora își riscă uneori și viața pentru a-și părăsi propria țară (Mahrouse, 2016). În acest caz, este evidențiată o tipologie de *turiști extremiști de război*, care întrec motivele obișnuite ale practicării turismului întunecat, specifice acestora fiind: (1) dorința de a experimenta starea de război, (2) plăcerea de a fi în situații extreme, (3) interesul de a obține informații imediate, (4) preocuparea de a afla perspectiva proaspătă a celor afectați, cât și (5) plăcerea de a privi un spectacol morbid. Suntikul (2019) este de părere că deși țările afectate sunt sprijinite financiar de un astfel de turism, atât turiștii cât și afacerile care fructifică războiul ar putea întrece granițele moralității prin scopurile sale finale, mai ales dacă turistul caută în mod conștient pericolul și dorește să se expună la acesta.

Cu toate acestea, cele mai populare destinații turistice de război vor rămâne cele în care a fost instaurată deja pacea, precum Sarajevo și Mostar din Bosnia și Herțegovina (Fastovets, 2022). În această țară este cunoscută practicarea turismului întunecat ca urmare a Războiului Bosniac, care s-a petrecut între 1992 și 1995. Din cauza acestui conflict militar care a avut loc destul de recent, țara nu reușește să se desprindă ușor de această imagine a războiului, deseori fiind menționat acest subiect în tururile ghidate, dar și simbolizat în cadrul suvenirurilor vândute turiștilor (Yezhova, 2022).

3. Metodologia cercetării

Pentru realizarea obiectivului principal al acestui studiu, ce prevede cercetarea potențialului turismului de război în Ucraina, am urmărit contextul general în care se manifestă fenomenul turismului întunecat în statele aflate în conflict, cu scopul de a particulariza conceptul abordat la nivelul acestei țări.

Pentru colectarea informațiilor am folosit în totalitate internetul, de unde am cules, sistematizat și analizat cele mai relevante articole științifice și de presă specializate în această tematică. Cantitatea și calitatea surselor pentru turismul de război din Ucraina în momentul de față pot fi considerate a fi precare, dat fiind faptul că au fost publicate pe o perioadă de mai puțin de un an de la începerea invaziei.

Pentru a adăuga valoare cercetărilor în domeniu, am analizat și interpretat informațiile existente până în acest moment pentru cazul Ucrainei, cu scopul de a evidenția existența cererii incipiente a turismului de război și de a vedea care sunt destinațiile de interes în momentul de față. Prin folosirea platformei „Way Back Machine”, instrument de verificare a arhivei internetului, am dorit să evidențiez evoluția platformei care aparține Organizației Non-Profit „Visit Ukraine”, care își menține ferm poziția de promotor turistic al țării sale, continuând să furnizeze oferte turiștilor străini indiferent de circumstanțele prezente.

4. Ucraina între potențialul actualului război și cel post-război

Cazul Ucrainei, aflată în asediu din 24 Februarie 2022, a stârnit numeroase reacții din partea întregii lumi. Mediatizarea sa puternică a condus la conștientizarea problematicii războiului și a format o mișcare internațională de promovare a păcii, conducând la o puternică opoziție față de ambițiile imperialiste ale Rusiei, care a provocat o întreagă tensiune globală, ce nu s-a putut opri la granițele Ucrainei (De Abreu, 2023).

Pentru o perioadă de timp de la începerea invaziei armatei ruse s-a remarcat faptul că în Ucraina au intrat doar jurnaliști, voluntari ai fundațiilor de caritate și soldați străini. Sectorul turismului Ucrainei, puternic afectat încă din 2014, odată cu escaladarea conflictelor cu Rusia și anexarea Crimeei, dar și ulterior, în perioada manifestării pandemiei de Coronavirus, a continuat să funcționeze, însă cu alte funcții față de cele obișnuite. Astfel, afacerile din acesată ramură s-au reorganizat pentru a participa la activități umanitare, precum găzduirea temporară a refugiaților din regiunile afectate de război și redirecționarea lor către zone mai sigure sau în străinătate, cât și distribuirea produselor donate din țările învecinate. Cu toate acestea, s-a putut observa și o prezență deosebit de scăzută a turismului intern, sub forma unor excursii (Fastovets, 2022). În această situație, sosirea turiștilor străini nu a fost așteptată, din cauza lipsei de siguranță și de condiții. Totuși, odată cu recăștigarea controlului în vara anului 2022 asupra anumitor regiuni, precum cea a capitalei, Kiev, cât și zona vestică a țării, a fost observată o încercare fragilă de revenire la normalitate, ceea ce a creat oportunitatea străinilor curioși să pătrundă în acele părți ale Ucrainei care fuseseră scena războiului.

Umland (2023) consideră că din acel moment vizitarea Kievului este o oportunitate pentru cei interesați în geopolitică și istorie, mai ales că Ucraina este victima primului război din Europa secolului XXI. Acesta menționează că, după doar șase luni de război, deja avusese loc valorificarea resurselor turismului întunecat create de război, prin amenajarea unei expoziții în aer liber, ce includea o serie de mașinării rusești distruse de armata ucraineană: un tanc, un obuzier și un transportor blindat pentru trupe. Același autor descrie posibilitatea practicării turismului în capitală, care funcționa în condiții aproape normale, notând că transportul public, taxi-urile, băncile, spitalele, farmaciile și multe afaceri își continuau activitățile zilnice. De asemenea, hotelurile și restaurantele erau deschise publicului și ofereau servicii la prețuri avantajoase, iar centrul orașului era aproape la fel de animat ca în vremurile obișnuite.

O altă experiență împărtășită de doi specialiști în turism care au călătorit în aceeași perioadă la Odessa, prezintă o situație mai puțin optimistă decât cea anterioară. Aceștia conturează o imagine clară a unui teritoriu primejdios, ce transmite o atmosferă sinistă, conferită de capcanele pentru tancuri, buncărele și numeroasele trupe pregătite pentru un eventual atac. În ceea ce privește orașul, acesta nu era la fel de primitiv pentru turiști, existând un număr restrâns de opțiuni de cazare și de luare a mesei. Cu toate acestea, au avut ocazia de a discuta situația prezentă a turismului cu un fost director al Departamentului de Turism și Stațiune al Ucrainei și de a primi un tur ghidat pe tematica războiului, ce includea printre altele un centru de refugiați, un restaurant și un bloc de apartamente de pe malul Mării Negre distruse de rachete (Harris, 2022).

Deși datele statistice nu pot fi consultate în acest moment, există evidența faptului că pe teritoriul Ucrainei turismul receptor a continuat să se manifeste, fără a-i include pe jurnaliști și pe voluntari. Peste 1000 de unități de cazare permiteau efectuarea rezervărilor pe platforme precum Booking.com și Airbnb până la sfârșitul lunii septembrie a anului 2022 doar în perimetrul capitalei (Williams, et al., 2023). Anumite blog-uri destinate pasionaților de turism întunecat invitau turiștii străini să călătorească în Ucraina pentru a vedea ravagiile provocate de atacurile Rusiei în zonele eliberate (dark-tourism.com, 2023).

Reconsiderând situația generală descrisă anterior, care evidențiază posibilitatea efectuării unor astfel de călătorii în zonele recuperate temporar, în primul rând datorită posibilității de a

pătrunde în țară prin intermediul țărilor vecine, dar și grație redeschiderii unor facilități de cazare și de alimentație publică, este imperios a fi menționată intenția voită a unor organizații de a oferi deja produse turistice specifice turismului de război. Free tours Kyiv a oferit deja un număr de cinci itinerarii din luna februarie a anului 2022 și își planifică să creeze în viitor tururi complexe dedicate războiului, considerând că mulți turiști străini vor fi atrași de acestea (freetour.com, 2023).

Un caz foarte interesant este ONG-ul „Visit Ukraine”, care încă din 2018 își canaliza eforturile pentru promovarea turistică a Ucrainei. Aceasta a lansat platforma „Visit Ukraine”, care funcționează ca un agregator de oferte turistice pentru această țară și, mai nou, ca sursă de informare și de realizare a polițelor de asigurare pentru toți cei interesați să viziteze Ucraina pe timp de război. Denumirea inițială a site-ului a fost „Visit Ukraine Now”, care odată cu creșterea tensiunilor între cele două state s-a schimbat în „Keep Calm, Visit Ukraine”, iar imediat după începerea invaziei în „Visit Ukraine.Today” (web.archive.org, 2023).

Informațiile anterioare demonstrează menținerea unui slogan încurajator pentru a atrage turiști internaționali, în ciuda situației prezente. Fondatorul acestei organizații declara că se îndoiește că nu există cerere în acest sens, constatând că din cei un milion de străini care au intrat în țară de la începutul războiului, există un segment de persoane care vine strict pentru a face turism. Acesta sugerează că această practică este inspirată de vizitele unor personalități marcante – artiști și oameni politici, care au interacționat cu refugiații și au mers în recunoașterea atrocităților provocate de armata rusă, cum ar este groapa comună de la Bucha, în care se află 720 de cadavre (Butcher, 2022).

În seria tururilor ghidate pe care site-ul le promovează a apărut mai nou și conceptul de turism militar în orașele eroice, afectate vădit de bombardamente și război, precum Bucha, Irpin, Lviv, Borodyanka, Hostomel și Kiev (Tore, 2022), pentru a le arăta oamenilor „un memorial sub cerul liber”. Acestea prevăd implicarea unor experți în turism și specialiști în memorii istorice, pentru oferirea de experiențe complete și sigure, care în același timp nu încalcă principiile moralității (visitukraine.today, 2022). Până în luna august 2022, au fost vândute 150 de bilete, 15 dintre acestea având cumpărători din Statele Unite ale Americii (Marchetti, 2022). Au mai fost făcute rezervări și de către cetățeni din Germania, Polonia și Marea Britanie. Câteva dintre aceste tururi sunt întreprinse de ghizi care au fost martorii unor atacuri și conduc vizitatorii în zonele cu locuințe ruinate, puncte de tragere și atracții culturale distruse. Spre exemplu, unul dintre ghizi conduce grupurile în suburbiile bombardate ale orașului Cernigău și la magazinul în care au fost uciși cu brutalitate civili care așteptau la coadă pentru a-și cumpăra pâine (Butcher, 2022). Un astfel de traseu durează între patru și cinci ore și se limitează la maxim zece persoane (Kay, 2022).

Abordând subiectul implicațiilor turismului practicat în exemplele anterioare, pericolul joacă un rol permanent pe tot parcursul voiajului, fiind prezent încă din momentul pătrunderii în țară. Cu toate că este practicat cu precădere în afara zonelor cu activitate militară, acesta poate fi lesne încadrat categoriei turismului extrem, ținând cont de natura sa imprevizibilă. Această idee pornește de la posibilitatea unui atac neașteptat, ce ar putea determina rănirea gravă sau chiar moartea turiștilor, așa cum s-a mai întâmplat anterior. Riscurile cele mai mari sunt călcarea pe mine sau bombe, căderea în capcane, capturarea de către armata inamică sau asasinarea acestora prin folosirea unor arme cu conținut radioactiv sau otravă (Umland, 2023).

Un antreprenor al unei afaceri specializate în turismul de business considera că și-a asumat toate riscurile vizitând mai multe orașe distruse în urma asediului, fiind conștient că își pune viața în pericol. Totuși, acesta nu recomandă aventurarea voită a persoanelor mai vulnerabile, precum a femeilor și copiilor, dar considera că merită satisfacerea unor astfel de curiozități de către tinerii bărbați (Marchetti, 2022). Ținând cont că orașele precum Bucha sunt încă împânzite cu bombe care nu au fost dezactivate, o astfel de călătorie trebuie organizată cu strictete. Ghizii au și rolul de a supraveghea activitatea, deoarece orice abatere ar putea însemna un dezastru.

Cu toate acestea, așa cum experiența o demonstrează, chiar și în cadrul tururilor turismului atomic din Cernobîl, care posedă pericole de expunere la radiații mai mari în anumite areale, există turiști care nu urmează instrucțiunile, ceea ce surprind comportamente iresponsabile, explicabile printr-o insuficientă conștientizare a riscurilor la care se supun (Kay, 2022). Îngrijorările referitoare la posibila revenire a ostilităților în zonele considerate sigure au devenit realitate, deoarece în luna octombrie a anului 2022, la scurt timp după ce au fost efectuate astfel de călătorii, regiunea Kievului a redevenit câmp de luptă, fiind țintite clădiri instituționale, dar și rezidențiale, implicând totodată și moartea unor civili (dark-tourism.com, 2023). Avertismentele referitoare la anularea oricăror planuri de călătorie în țările aflate în conflict sunt aduse permanent la cunoștință publicului, iar președintele actual al Agenției de Stat pentru Dezvoltarea Turismului din Ucraina sfătuiește împotriva oricăror manifestări ale turismului receptor în interiorul granițelor până la finalizarea războiului (Bhutia, 2022). Cu toate acestea, tentația satisfacerii curiozității despre război este mai mare pentru unele persoane, doritorii preferând să cerceteze situația de la fața locului, indiferent de consecințe. Atitudinile și comportamentele turistice de acest fel conduc la diverse dezbateri etice împotriva unor astfel de inițiative, mai ales din punct de vedere al implicării autorităților și reprezentanților diplomați în cazul unor eventuale misiuni de salvare și repatriere (De Abreu, 2023).

Într-o mai mare măsură este apreciată ideea unui potențial turism întunecat în Ucraina în scenariul post-conflict. Fastovets (2022) sugerează că resursele specifice turismului de război vor fi numeroase, deoarece se află într-un proces de formare continuă până la finalizarea ostilităților, iar oamenii vor fi atrași să descopere (mai ales după) această fațetă mult mediatizată a Ucrainei. Turiștii vor fi interesați să viziteze locuri ale succesului și eșecului militar care, din nefericire, au devenit cunoscute lumii în cadrul acestui context. Călătoriile vor fi marcate de ideologii, iar motivele principale ce vor conduce la efectuarea acestora vor fi (1) dorința de a verifica informațiile difuzate pe parcursul războiului, ținând cont de apariția propagandei care circulă în mass-media, dar și pe rețelele de socializare, (2) preocuparea pentru a vedea rezultatele finale ale distrugerilor, (3) curiozitatea pentru viața post-război a ucrainenilor, (4) dorința de a asculta povestirile supraviețuitorilor și (5) manifestarea sentimentelor de compasiune pentru victime (Yezhova, 2022). Până în acest moment au existat câteva încercări de a cerceta dimensiunea cererii unui astfel de turism în scenariul post-conflict, iar în cadrul unui studiu ce cuprindea un eșantion de 900 de americani, 30% dintre aceștia au declarat că așteaptă sfârșirea războiului pentru a putea vizita Ucraina (Datta, 2022).

5. Concluzii

Coroborând toate informațiile expuse în cercetarea de față, se poate concluziona că turismul de război este o subformă a turismului întunecat, care se manifestă atât pe parcursul desfășurării războiului, cât și în urma finalizării lui. Devenind cu precădere popular în urma mediatizării puternice a operațiunilor militare ce au loc în statele afectate, oamenii devin atrași să cerceteze la fața locului cele prezentate pentru a-și satisface curiozitățile morbide, dar și pentru a verifica veridicitatea și acuratețea informațiilor care ajung la ei. Cu toate acestea, fenomenul este cel mai vizibil în zonele inactive ale conflictului, care se află la o distanță relativ sigură de front sau care au intrat în perioada oficială de pace.

Cazul Ucrainei nu poate fi considerat unic din perspectiva turismului militar, existând numeroase alte exemple de țări care au devenit centre de atracție pentru turismul întunecat din cauza acestor evenimente. Totuși, acesta este primul mare război din Europa secolului XXI, iar vizitele efectuate în această perioadă sunt percepute de anumiți autori ca fiind o oportunitate de a trăi o experiență rară. Deși resursele turismului sunt canalizate în cea mai mare măsură către activități de sprijin umanitar, acestea pot fi accesate și de către turiștii străini, care își asumă astfel de călătorii marcate de risc chiar și în zonele considerate a fi sigure. Cererea de turism de

război a fost identificată deja și a condus la apariția câtorva oferte în acest sens. Un caz deosebit este „Visit Ukraine.Today”, platformă de informare și de booking, care continuă și în acest moment să invite turiștii străini în zonele sigure ale țării. Aceasta a lansat deja acest concept de turism militar în cadrul tururilor pe care le promovează, confirmând astfel că există doritori în acest sens. Totuși, averismentele pentru cetățenii străini de a nu intra în țară sau de a o părăsi cât de repede cu putință sunt valabile în permanență, din cauza riscurilor frecvente de atacuri surpriză, ce pot conduce la rănirea și moartea turiștilor.

Nu în ultimul rând, turismul întunecat din Ucraina se va manifesta cu precădere și la o intensitate mult mai mare abia după finalizarea războiului, deoarece majoritatea oamenilor nu acceptă practicarea unui turism caracterizat de riscuri la tot pasul. Totodată, în acest moment nu este posibilă cercetarea cantitativă a turismului în teatrele de operațiune, din lipsa oricăror dovezi de existență a acestuia pe teritoriul Ucrainei.

Bibliografie

1. Ashworth, G. & Hartmann, R., 2005. Introduction: Managing atrocity for tourism. În: G. Ashworth & R. Hartmann, ed. *Horror and human tragedy revisited: The management of sites of atrocities for tourism*. New York: Cognizant Communication Corporation, pp. 1-14.
2. Baldwin, F. & Sharpley, R., 2009. Battlefield Tourism: Bringing Organised Violence Back to Life. În: R. Sharpley & P. R. Stone, ed. *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel View Publications, pp. 186-206.
3. Beech, J., 2009. The Darker Side of Travel. În: R. Sharpley & R. S. Philip, ed. *Genocide Tourism*. Bristol: Channel View Publications, pp. 207-223.
4. Bhutia, P. D., 2022. *Ukraine Tells Foreign Tourists to Stay Out, Visit After Victory*. [Interactiv] Available at: <https://skift.com/blog/ukraine-tells-foreign-tourists-to-stay-out-visit-after-victory/> [Accesat 14 Martie 2023].
5. Bristow, R. S. & Newman, M., 2005. Myth vs. fact: An exploration of fright tourism. În: K. Bricker & S. J. Millington, ed. *Proceedings of the 2004 North-eastern Recreation Research Symposium: March 31 - April 2, 2004*. U.S. Dept. of Agriculture, Forest Service, North-eastern Research Station, pp. 215-221.
6. Butcher, A., 2022. *Why travellers are ignoring Foreign Office advice and heading to Ukraine*. [Interactiv] Available at: <https://www.telegraph.co.uk/travel/destinations/europe/ukraine/why-travellers-ignoring-foreign-office-advice-heading-ukraine/> [Accesat 20 Martie 2023].
7. dark-tourism.com, 2023. *UKRAINE*. [Interactiv] Available at: <https://www.dark-tourism.com/index.php/ukraine> [Accesat 16 Martie 2023].
8. Datta, S., 2022. *'Dark tourism' becomes popular, 30% American tourists to visit Ukraine after war ends*. [Interactiv] Available at: <https://goachronicle.com/dark-tourism-becomes-popular-30-american-tourists-to-visit-ukraine-after-war-ends/> [Accesat 14 Martie 2023].
9. De Abreu, K., 2023. *War Tourism: From the Crass Selfie to the 'Never Again' Lesson*. [Interactiv] Available at: <https://explorersweb.com/war-tourism-from-the-crass-selfie-to-the-never-again-lesson/> [Accesat 20 Februarie 2023].
10. Fastovets, O., 2022. Tourism in Ukraine during military actions. *Development of management and entrepreneurship methods on transport*, 3(80), pp. 87-97.
11. Foley, M. & Lennon, J. J., 1996. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), pp. 198-211.

12. freetour.com, 2023. *Tourism Business in Times of War: A Ukrainian Perspective*. [Interactiv] Available at: https://www.freetour.com/blog/tourist-business-in-times-of-war-a-ukrainian-perspective?fbclid=IwAR3QuCK0Zhc6GANTM8nU2ZnGz8fD-S6FMUfikPecLeQHnRQSlvxE2WP_IRE [Accesat 16 Martie 2023].
13. Harris, M. E., 2022. *Tourism in Wartime - Travel professionals in Odessa, Ukraine, are marshaling tourism resources to aid their country*. [Interactiv] Available at: <https://www.travelweekly.com/Europe-Travel/Tourism-in-wartime-Ukraine-travel-advisors> [Accesat 15 Martie 2023].
14. Jacquot, S., 2021. Tourism and War. *Tourismes et géopolitiques*, Issue 19.
15. Kamin, D., 2014. *The Rise of Dark Tourism*. [Interactiv] Available at: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/07/the-rise-of-dark-tourism/374432/> [Accesat 15 Martie 2022].
16. Kay, G., 2022. *A travel company is advertising trips to Ukraine so tourists can see what it's like to live in the middle of a war zone*. [Interactiv] Available at: <https://www.businessinsider.com/travel-company-advertises-ukraine-tours-tourists-war-zone-2022-8> [Accesat 12 Martie 2023].
17. Klein, A. J., 2017. *Death in the City of Light : The Culture of Death in Paris from the Middle Ages through the Nineteenth Century*. New York: Senior Projects Spring 2017.
18. Light, D., 2017. Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, Volumul 61, pp. 275-301.
19. Lloyd, D. W., 1998. *Battlefield Tourism: Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919-1939*. Oxford: Berg.
20. Mahrouse, G., 2016. War-Zone Tourism: Thinking Beyond Voyeurism and Danger. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 15(2), pp. 330-345.
21. Marchetti, S., 2022. *This travel company wants tourists to visit Ukraine right now*. [Interactiv] Available at: <https://edition.cnn.com/travel/article/ukraine-travel-company-tourists/index.html> [Accesat 10 Martie 2023].
22. Piekarz, M., 2007. Hot War Tourism: The Live Battlefield and the Ultimate Adventure Holiday. În: C. Ryan, ed. *Battlefield Tourism: History, Place and Interpretation*. s.l.:Elsevier, pp. 153-169.
23. Robbie, D., 2008. Touring Katrina: Authentic identities and disaster tourism in New Orleans. *Journal of Heritage Tourism*, 3(4), pp. 257-266.
24. Robinson, M. & Novelli, M., 2005. Niche tourism: an introduction. În: M. Novelli, ed. *Niche Tourism*. Butterworth: Elsevier, pp. 1-11.
25. Rojek, C., 1993. Fatal Attractions. În: *Ways of Escape*. London: Palgrave Macmillan, p. 136.
26. Seaton, A., 1996. Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), pp. 234-244.
27. Seaton, A., 1999. War and thanatourism: Waterloo 1815–1914. *Annals of Tourism Research*, 26(1), pp. 130-158.
28. Smith, V., 1998. War and tourism: An American ethnography. *Annals of Tourism Research*, 25(1), pp. 202-227.
29. Stone, P., 2006. A Dark Tourism Spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*, 54(2), pp. 145-160.

30. Strange, C. & Kempa, M., 2003. Shades of Dark Tourism - Alcatraz and Robben Island. *Annals of Tourism Research*, 30(2), pp. 386-405.
31. Suntikul, W., 2019. Chapter 12: Tourism and war: global perspectives. În: D. J. Timothy, ed. *Handbook of Globalisation and Tourism*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 139-148.
32. Tore, I., 2022. *Visit Ukraine Launches Tours to Bucha, Irpin, Borodyanka, and Hostomel*. [Interactiv] Available at: <https://www.ukrainetravelnews.com/visit-ukraine-launches-tours-to-bucha-irpin-borodyanka-and-hostomel/> [Accesat 1 Martie 2023].
33. Tuffnel, B., 2012. Atomic tourism and false memories: Cai Guo-Qiang's. *The Century with Mushroom Clouds, Tate Papers*, Volumul 17.
34. Umland, A., 2023. Why You May Want To Go To Ukraine Now. *World Affairs*, 1(186), pp. 235-237.
35. Osborne, S., 2019. *National Geographic*. [Interactiv] Available at: <https://www.nationalgeographic.co.uk/travel/2018/02/dark-tourism-when-tragedy-meets-tourism> [Accesat 10 Februarie 2022].
36. visitukraine.today, 2022. *Visit Ukraine launches dark tourism in Ukraine*. [Interactiv] Available at: <https://visitukraine.today/blog/715/visit-ukraine-launches-dark-tourism-in-ukraine> [Accesat 10 Martie 2023].
37. web.archive.org, 2023. *WayBackMachine*. [Interactiv] Available at: https://web.archive.org/web/20220301000000*/https://visitukraine.today/ [Accesat 22 Martie 2023].
38. Williams, N. L., Wassler, P. & Fedeli, G., 2023. Social Representations of War Tourism: A Case of Ukraine. *Journal of Travel Research*, 62(4), pp. 926-932.
39. Yezhova, A., 2022. Post-War Tourism in Ukraine: Should We Go Dark or Phoenix?. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 21(1), pp. 31-45.